

Anotacijos

Lukiškių Dievo Motina: Atvaizdo istorijos studija, stebuklų knyga ir jos vertimas, studijos autorė ir knygos sudarytoja Tojana Račiūnaitė, iš lotynų k. vertė ir komentarus rašė Eglė Patiejūnienė, iš lenkų k. eiliuotus tekstus vertė ir komentarus rašė Regina Koženiauskiene, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2017, 514 p.: iliustr., faks. ISBN 978-609-447-241-1

Jau senokai ir nuosekliai Švč. Mergelės Marijos atvaizdus ir su jais susijusius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros reiškinius tyrinėjanti Tojanos Račiūnaitės parengta knyga šį kartą pristato Lukiškių Dievo Motinos ikonos ir jos gerbimo istoriją. Knygą sudaro ikonai skirta studija ir jos kultą liudijančio šaltinio, 1737 m. Vilniaus akademijos spaustuvėje išleistos Remigijaus Smiarovskio stebuklų knygos *Mistinis fontanas, trykštantis iš Švenčiausiosios Mergelės Marijos paveikslu (Fontanna mistyczna z Obrazu Najsław. Panny Maryi)* fotografuotinis leidimas ir vertimas.

Kaip įvade pažymi leidinio sudarytoja ir jame skelbiamų tiriamųjų tekstų autorė, studijoje tęsiama ir gilinama jos monografijos *Atvaizdo gyvastis: Švč. Mergelės Marijos stebuklingųjų atvaizdų patirtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a.* problematika ir toliau vystomi „kultinių atvaizdų ikonografijos ir fizinės kaitos, atvežtinių ikonų funkcionavimo ir asimiliacijos katalikų bažnyčiose klausimai“. Koncentruojantis į du pagrindinius objektus: stebuklingąjį Lukiškių Dievo Motinos atvaizdą ir su juo siejamą nuo 1684 iki 1689 m. patirtų, užrašytų bei patvirtintų stebuklų knygą, pastaroji vertinama ne tik kaip ikonos istorijos liudytoja, bet ir kaip savarankiškas religinės patirties bei kultūros istorijos šaltinis. Metodologiniu požiūriu autorė, kaip ir ankstesniuose darbuose, atspirties tašku renkasi archajinę atvaizdo paradigmą,

kurioje atvaizdas suvokiamas kaip gyvas šventojo asmens „atstovas“, o jo gyvastį liudijančiųjų patirtyse, kaskart unikaliose, atpažįstamos ir universališkos šventųjų atvaizdų gerbimo bei jų stebuklingumo liudijimo formos.

Pirmajame studijos skyriuje „Ikona bažnyčioje“ autorė daug dėmesio skiria Dievo Motinos atvaizdo atkeliavimo į Lietuvą istorinėms aplinkybėms, katalikybės koegzistavimui su stačiatikybe LDK kultūroje ir lotyniškosios krikščionybės santykiui su „graikiškos manieros“ tapyba potridentinėje Bažnyčioje. Lukiškių Dievo Motinos kilmės legenda ir jos ryšiai su Gosevskių gimine aptariami Rusijos ikonų atsivežimo į Lietuvą ir Lenkiją fenomeno šviesoje. Atskiras dėmesys skiriamas ikonos „gyvenimo“ etapui, siejamam jau su dominikonais, jai 1684 m. atkeliavus į Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčią Lukiškių priemiestyje, ir naujajai jos aplinkai bei istorijai iki mūsų dienų.

Antrasis skyrius „Gesinanti gaisrus“ skirtas publikuojamos stebuklų knygos analizei. Pateikiama žinių apie jos autorių, dominikoną teologijos daktarą Remigijų Smiarovskį, ir knygos iniciatorių bei rėmėją vyskupą Boguslovą Korviną Gosievskį, gilinamasi į knygos struktūrą, koncepciją, vaizdinių potekstes, panašius leidinius. Račiūnaitės pasirinkta metodologinė prieiga sieti paveiklo istorijos tyrimą su stebuklų knygos duomenimis ir į ikoną žvelgti per asmeninius liudijimus dokumentuojančio šaltinio prizmę atskleidžia XVII a. antros pusės tikinčiųjų santykį su stebuklinguoju atvaizdu, jo gerbimo istorijoje leidžia išvysti bendrus LDK baroko kultūros istorijos bruožus.

Trečiajame skyriuje „Lukiškių Dievo Motinos ikonos atodanga“ detaliam pasakojama ikonos užtapymo ir restauravimo bei atodangos istorija, pristatomi restauruojant 2008–2012 m. vykdyti tyrimai, padėję rekonstruoti atvaizdo kaitą ir argumentuoti jo kilmės prielaidą, patvirtinti ikonografinę *Smolensko Hodegetrijos* tipą ir priklausomybę XV a. pab. – XVI a. pradžios Maskvos ikonų tapybos mokyklai. Restauravimo procesą iliustruoja išlankstoma penkialapė įklia su skirtingus užtapymo atidengimo etapus žyminčiais atvaizdais.

Kitoje knygos pusėje publikuojama stebuklų knyga, anot Vytauto Ališausko, atveria „kasdienos bėdų, rūpesčių klodą, bet drauge yra puikus barokinės literatūros pavyzdys“. Stebuklų knygoje (*Libri miraculorum*) užrašyti pasakojimai apie stebuklus, patirtus prašant šventojo ar būsimo šventojo pagalbos / užtarimo, įgauna dokumentinę galią, iš sakytinės liaudiškojo pamaldumo erdvės pereina į užrašyto, dokumentuoto įvykio sritį ir sykiu atspindi pastangas susisteminti, kodifikuoti, įteisinti, suteikti formą tam, kas priklauso stebuklo

sferai, netelpa į įprastus žemiškosios logikos rėmus. Atkreiptinas dėmesys, kad dauguma egzistuojančių kitų stebuklų knygų (pvz. Trakų, Kazokiškių Dievo Motinos etc.) yra kur kas paprastesnės struktūros negu *Mistinis fontanas*, ypač tingas tuo, kad stebuklų knygos suteikiama įmantraus barokinio kūrinio forma.

Išskirtinis knyga struktūruojantis elementas – „mistinio fontano“ vaizdinys, dažnas Baroko devocinėje marijinėje literatūroje, ypač XVII a. antroje pusėje. Išmoninga keliasluoksni penkių dalių struktūra persmelkta kristologinės ir mariologinės simbolikos: sietina su penkiomis Kristaus žaizdomis, atitinkamai su penkiais Marijos Rožinio kiekvienos dalies slėpiniais, ir – jau žemiškuoju lygmeniu – su penkeriais aprašomų stebuklų metais (1684–1688), kuriuos „užskliaudžia“ Vilniaus vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio raštas, apbruojantis ir stebuklingu pripažįstantis Lukiškių paveikslą, leidžiantis „viešai pagarsinti stebuklus, geradarystes ir dieviškąsias malones, prie jo gautas iš Dievo“.

Kūrinys, galima sakyti, dvikalbis: nors pasakojama lenkų kalba, tačiau gausu lotyniškų citatų, o ir įžanginius tekstus galima laikyti „makaronikais“ (kai į pagrindinį viena kalba rašytą tekstą įterpiami kitos kalbos žodžiai). Atitinkamai išskirtini du teksto lygmenys: pirmasis, lenkų kalba – pasakojimų apie įvykius stebuklus sėkos pagal Račiūnaitės studijoje nurodytą (p. 104) nuo Viduramžių susiformavusią schemą (data, asmuo, liga, įžadas, pasveikimas), kai kur įterpiant buitinių lotyniškų žodelių; ir antrasis, apimantis „aukštesnio“ lygmens lotyniškus intarpus: citatas iš Biblijos, Bažnyčios tėvų ir mokytojų, marijinės tradicijos tekstų, kuriomis siekiama teologiškai pagrįsti liudijamų stebuklų realumą ir jų atitiktį Bažnyčios mokymui, stebuklo liudijimą pakylėti iš liaudiško pamaldumo srities į teologinę plotmę.

Knyga reprezentuoja ir įvairias įmantriosios literatūros formas: pagrindinio teksto užsklandoje užšifruotą chronogramą, įžanginį herbinių eilėraščių, skirtą vyskupo Boguslovo Gosevskio herbui, barokinių įmantrybių prisodrintą palydimąją odę ir kt. Ypatingo paminėjimo vertas tokio sudėtingo kūrinio vertėjų darbas: pagrindinį stebuklų knygos tekstą iš lenkų ir lotynų kalbų vertė Eglė Patiejūnienė, o eiliuotus lenkiškus barokinius tekstus gliaudė ir vertė Regina Koženiauskienė. Patiejūnienės vertimas, pasirodantis jau po šios ryškų pėdsaką LDK raštijos tyrimuose palikusios mokslininkės mirties, yra itin subtiliai niuansuotas, perteikia originalo barokizmus ir stilistikos įvairovę.

Šiek tiek apgailestauti tenka dėl likusių neišverstų įžanginių Smiarovskio knygos tekstų: tai itin įmantri, taip pat dvikalbė, „prakalba į Jo Mylistą šviesųjį

Smolensko vyskupą“ Boguslovą Gosevskį ir Vilniaus vyskupo Mykolo Jono Zenkavičiaus bei Pamokslininkų (Dominikonų) ordino Lietuvos provincijos prioro Reginaldo Rinkevičiaus raštiški knygoje liudijamų stebuklų tikrumo patvirtinimai ir suteikiami leidimai juos publikuoti. Šių tekstų trūkumas lietuviškame vertime rodo, kad dar iki galo nesame įsisąmoninę barokinio leidinio kaip visumos, kurioje tam tikrą vaidmenį atlieka ir į vieningą visuminę koncepciją dėliojasi net ir mažiausios dalys. Taip pat galima pastabų išsakyti dėl *Mistinio fontano* originalo faksimilės pateikimo: nepatogu skaityti „šonu“ paverstą tekstą, jis atlieka veikiau iliustracinę, o ne praktinę funkciją. Norint skaityti originalą ir sekti vertimą (arba atvirkščiai) tekstų priešais save turėti atverstas dvi knygas. Kita vertus, šiek tiek nukenčia ir faktografinis leidinio dėmuo: neišvertus šių tekstų, prioras Reginaldas Rinkevičius liko nepaminėtas rodyklėje, o vyskupas Mykolas Zenkavičius į ją įtrauktas duodant nuorodą į knygos puslapį su šia faksimilės vieta, tačiau nė vienas iš jų nei jų „aprobacijos“ neminimi pačioje studijoje. Tiek ši aplinkybė, tiek minėtųjų tekstų trūkumas vertime leidžia pastebėti, kad studijoje deklaruojama Lukiškių Dievo Motinos stebuklų knygos kaip savarankiško šaltinio vertė vis dėlto nebuvo atskleista iki galo, be to, jos tekstas kaip „puikus barokinės literatūros pavyzdys“ dar laukia išsamesnės analizės.

Nepaisant šio tokio filologinio nusivylimo dėl faksimilės pateikimo, negalima nepaminėti, kad Tojanos Račiūnaitės knygos apipavidalinimas (dizaineris – Gedas Čiuželis), be abejo, yra subtiliai meniškas, conceptualus, iliustruojantis ir įprasminantis atvaizdo atodangos sandą: po nuimamu ap-lanku slepiasi medinės lentos regimybę imituojanti knyga „nuoga“ nugarėle, atveriančia fizinę knygos struktūrą ir išryškinančia lankų siūles, o jau minėtoji išlankstoma įklija vizualizuoja ikonos restauravimo etapus.

Apibendrinant neginčijamą knygos vertę, būtina tarti pagiriamąjį žodį tiek šiame leidinyje pristatomiems, tiek kitiems Tojanos Račiūnaitės tyrimams. Kaip ir ankstesni šios mokslininkės darbai, taip ir Lukiškių Dievo Motinos atvaizdo istorijos studija rodo visapusį įsigilinimą į tiriamą religinio meno objektą, kultūros istorijos išmanymą, pateikia metodologiškai pagrįstą meninę ir kultūrinę atvaizdo interpretaciją, kartu palikdama vietos skaitytojo vaizduotei, pratęsdama atvaizdo gyvastį istorinėje atmintyje ir jau visai kito-niškoje šių laikų kultūrinėje aplinkoje.

ONA DAUKŠIENĖ

Marta Wojtkowska-Maksymik, *Źródła i sposób ujęcia kwestii kobiecej godności w O ślachtetności a zacności płci niewieściej Macieja Wirzbięty*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe *Sub Lupa*, 2017, 429 p.: ilustr. ISBN 978-83-64003-79-0

XVI a. buvo ne tik religinių ar politinių, bet ir literatūrinių polemikų ir kovų laikas. Literatūriniuose susirėmimuose reikšmingą vaidmenį atliko „ginčas dėl moterų“ (*querelle des femmes*), į kurį įsijungė ir Henrikas Kornelijus Agripa fon Netesheimas (Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim, 1486–1535), vokiečių filosofas, magijos ir burtų žinovas, visą gyvenimą ieškojęs darbo ir stabilumo ir tuo tikslu skersai išilgai išmaišęs Europą. 1529 m. Antverpene jis išspausdino veikalą *De nobilitate et praecellentia foeminei sexus*, kuriame atskleidė moterų lyties kilnumą ir išskirtinumą ir apskritai karštai gynė moteris. Be kita ko, trumpą kalbą jis priskyrė Margaritai Habsburgaitei, Maksimilijono I dukteriai, Karolio V Habsburgo tetai. 1575 m. Netesheimo darbas buvo išverstas į lenkų kalbą ir išleistas Krokuvoje. Pavadintas *O ślachtetności a zacności płci niewieściej* (*Apie moterų lyties kilnumą ir išskirtinumą*), jis atsidūrė lenkų skaitytojų – vyrų ir moterų – rankose. Už knygos vertimą ir parengimą bei visus su jos spausdinimu susijusius darbus buvo atsakingas Motiejus Vižbenta (Maciej Wirzbięta, 1523 (?)–1605), Krokuvos spaustuvininkas, rašytojas ir vertėjas, artimas Mikalojaus Rėjaus (Mikołaj Rej, 1505–1569) bendradarbis. Vižbenta tekstą dedikavo Kristinai Chodkevičienei, Jono Karolio Chodkevičiaus motinai.

Henriko Kornelijaus Agripas fon Netesheimas veikalas *De nobilitate...* tuometėje Europoje buvo vienas iš populiariausių tokios tematikos darbų. Jį savo nacionalinėmis kalbomis siekė perteikti Prancūzijos, Italijos, Vokietijos, Anglijos, Olandijos vertėjai. Iš XVI a. Lenkijoje pasirodžiusių vertimų Motiejaus Vižbentos darbas ryškiai išsiskiria: jis stebina todėl, kad tai toli gražu ne adaptacija ar parafrazė, atsirandanti daugiau ar mažiau modifikuojant pirminį tekstą, o bandymas tiksliai perteikti originalo turinį.

Literatūros istorikė Marta Wojtkowska-Maksymik, knygos autorė, įvade pažymi, kad Vižbentos vertimas iki šiol nebuvo nuodugniau tirtas ar kritiškai įvertintas. Taigi pagrindinis mokslininkės tikslas buvo išanalizuoti vertimą, tačiau pirmiausia ji siekė aptarti gausius lotyniškosios *declamatio* kontekstus: literatūrinį, filosofinį, religinį. Pastebima, kad Vižbenta, nenorėdamas atsisakyti moralinių-apologetinių intencijų, minėtųsiais kontekstus telkėsi

siekdamas savo veikalą pritaikyti kalbiniu ir kultūriniu požiūriu jautriems lenkų skaitytojams.

Knygos I skyriuje kalbama apie lotyniškojo originalo radimąsi – jo sukūrimo ir publikavimo aplinkybes, apie žanrinį modelį, kurį veikalas, autoriaus lūkesčiu, turėjo atitikti. Be to, šiame skyriuje aptariama *De nobilitate...* europinė sklaida ir su *querelle des femmes* susijusios veikalo recepcijos kryptys (Agripas kūrinium vadovavosi ir moterų rėmėjai, ir, nors kur kas rečiau, jų niekintojai). II skyriuje pristatomas Motiejus Vižbenta, ne tik kaip spaustuvininkas, bet ir kaip Mikalojaus Rėjaus, Jokūbo Lubelčiko (Jakub Lubelczyk) kūrybos leidėjas, taip pat redaktorius ir rašytojas. Detaliai analizuojami Vižbentos tekstai (dedikaciniai laiškai, poezija, kitų kūrinių vertimai), pasirodę iki 1575 m., tai yra iki kūrinio *O ślachtetności...* vertimo. III skyriuje pateikiama svarbiausių lenkų kūrėjų darbų, parašytų moterų tema, retrospektyva. Pats plačiausias yra IV skyrius, kuriame pristatomas išsamus mokslinis Vižbentos vertimo tyrimas. Iš pradžių autorė analizuoja vertimo radimosi priežastis. Jas aptariant, remiamasi Vižbentos tekstų, įtrauktų į 1575 m. leidimą, visuma: dedikacija Kristinai Zborovskaitei-Chodkevičienei, pratarne „Ku wżem cnym białymgłowam i ku kaźdemu czytelnikowię“ („Visoms garbingoms moterims ir kiekvienam skaitytojui“), taip pat eiliuotu pabaigos žodžiu. Toliau, siekiant nepažeisti kūrinio struktūros, iš eilės nagrinėjami klausimai, susiję su Agripas ir Vižbentos sukonstruotu moteriško orumo ir jo gynybos, grindžiamos literatūrinėmis, filosofinėmis, mitologinėmis, religinėmis sąsajomis, diskursu. Iš abiejuose tekstuose ir monografijoje aptariamų moters grožio ir kilnumo veiksmių išskirti tokie kaip vardas, moters sukūrimo savitumas, jos fizinis grožis, kūno fiziologija, nuopelnai ir dorybės.

Be kitų moksliniam leidiniui būdingų priedų (santraukos anglų kalba, santrumpų sąrašo, bibliografijos), knyga turi skaitytojui parankias rodykles, padėsiančias susirasti ne tik tekste minėtus asmenis, bet ir bibliinius veikėjus.

Pristatant šį išties įdomų leidinį, reikšmingą senosios literatūros tyrėjams, kultūros istorikams, moterų temos literatūroje ir kultūroje specialistams, rūpi atkreipti dėmesį į jo apipavidalinimą: knygos viršelį puošia taikliai parinkta Nyderlandų Renesanso grafiko ir tapytojo Luko van Leideno (Lucas van Leyden, 1494–1533) darbo „Ievos sukūrimas“ fragmentas, harmoningai rezonuojantis su monografijos turiniu.

ASTA VAŠKELIENĖ

Radosław Grześkowiak, *Dialogi dzieł dawnych. Studia o intertekstualności literatury staropolskiej*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2018, 368 p.: ilustr. ISBN 978-83-7865-714-9

Radosław Grześkowiak – Baroko literatūros istorikas, leidėjas, Gdanskos universiteto profesorius. Jo naujausia knyga *Dialogi dzieł dawnych. Studia o intertekstualności literatury staropolskiej (Senųjų kūrinių dialogai. Studija apie senosios lenkų literatūros intertekstualumą)* – tai straipsnių rinkinys, skirtas Lenkijos Baroko literatūros intertekstualumo ir intersemiotiškumo klausimams. Rinkinį vienija ir jam toną duoda įžangoje pasitelkta literatūrologės Barbaros Otwinowskos įžvalga, išsakyta dar praėjusio amžiaus aštuntojo dešimtmečio pradžioje, tačiau iki šiol nepraradusi aktualumo: imitacijos principas pagal klasikines taisykles kuriamą grožinį tekstą jau nuo pat pradžių paverčia intertekstu – kūriniu, priklausančiu nuo autoriaus pasirinktojo pavyzdžio tobulumo, atnaujinto konkrečiomis istorinėmis ir literatūrinėmis realijomis (p. 9).

Į knygą sudėti aštuoni įvairiu metu parašyti straipsniai. Du iš jų susiję su poeto Jeronimo Morštino (Hieronim Morsztyn, 1581–1623) kūryba. Pirmajame analizuojamas poeto, politinės publicistikos kūrėjo Severino Bončalskio (Seweryn Bączalski, m. 1631), kaip Morštino filosofinių eilėraščių knygos *Światowa Rozkosz (Pasaulio malonumas)* kritiko, vaidmuo, antrajame nagrinėjama Jeronimui Morštinui priskiriamo gedulingo eilėraščio genezė ir recepcija. Vienas iš straipsnių skirtas Saliamono Risinskio (Salomon Rysiński, Rysinius Sarmata, Pantherus, apie 1565–1625) paremiologinei veiklai. Radosławo Grześkowiako tyrimai taip pat aprėpia ankstyvojo Baroko poeto Kasparo Tvardovskio (Kasper Twardowski, 1583/1592 – prieš 1641) kūrybą, belgų jėzuito Hermano Hugono (Herman Hugo, 1588–1629) embleminio rinkinio *Pia desideria* recepcijos Lenkijoje klausimą. Pastarąjį rinkinį reikia laikyti svarbiausiu Renesanso epochos embleminiu kūriniu, ypač reikšmingai paveikusių europinės emblemikos raidą. Be minėtųjų autorių ir kūrinių, Grześkowiakas taip pat analizuoja du „ikoniškuosius“ VACLAVO POTOCKIO (Wacław Potocki, 1625–1696), vieno iš iškiliausių Lenkijos Baroko poetų, darbus – *Pojedynek rycerza chrześcijańskiego (Krikščioniškojo riterio dvikova)* ir *Bój rycerza Chrystusowego (Kristaus riterio kova)*. Viena iš tyrimų svarstoma apie intertekstualumo strategijas Jono Andriejaus Morštino

(Jan Andrzej Morsztyn, 1621–1693) poezijoje. Paskutinis rinkinio straipsnis skirtas *Legendos apie Tilį Ulenšpygelį* vertimo į lenkų kalbą sklaidai ir adaptacijai XVIII a. rusų literatūroje.

Knygoje nemaža iliustracijų, o ją ne tik patrauklią vartyti, bet ir patogią naudotis daro asmenvardžių rodyklė.

ASTA VAŠKELIENĖ